
Historična dokumentacija

Dušan Biber

Britanski, nemški in ameriški diplomati o Slovencih in dr. Antonu Korošču

Smrt dr. Antona Korošca, voditelja slovenske ljudske stranke in kot so ga takrat imenovali, »prvega Slovenca«, je bila več kot primeren povod nemški, ameriški in britanski diplomaciji za retrospektivno analizo ne samo osebnosti umrlega politika, marveč tudi nasprotujočih si političnih in drugih silnic znotraj Slovenije in v Jugoslaviji nasploh. Britanski konzul Thomas Rapp je imel sedež v Zagrebu, od koder je spremljal tudi razmere v Sloveniji. Po anšlusu je 25. maja 1938 napisal daljše poročilo o Sloveniji, slovenski mentaliteti in odnosih med liberalno in klerikalno stranko ter njenih spreminjajočih se pogledih in stališčih do Jugoslavije. V britanskem zunanjem ministrstvu, Foreign Officeu, so sicer ocenili, da je njegovo poročilo pisano pod znatnim vplivom zagrebških prilik. Menili pa so, da je tako slikovito in pomembno, da zasluži uvrstitev v obveščevalno poročilo o Jugoslaviji za 1938. leto. To in tudi Rappovo poročilo ob smrti dr. Korošca so natisnili še v zbirki zaupnih tiskov, (Confidential Prints), ki so krožili tudi izven Foreign Officea.

Dolgoletni nemški konzul v Zagrebu Alfred Freundt je prav tako ocenjeval razmere po smrti dr. Korošca in v nekaterih pogledih in razmišljanjih je bil celo blizu Rappovim analizam. V svoji knjigi *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941*, Ljubljana 1966, sem na številnih straneh pisal tudi o politiki dr. Korošca do volksdeutscherjev, nacizma itd., kakor so o tem poročali nemški diplomati in obveščevalci. Zainteresirani bralec bo po imenskem kazalu zlahka našel ustrezne strani in te problematike zato tu ne bi povzemal.

Ameriški poslanik v Beogradu Arthur Bliss Lane v svojih poročilih ni navajal podatkov, ki bi se razlikovali od zapažanj njegovega britanskega kolega. Tako nemški poslanik Viktor von Heeren kot tudi britanski poslanik Ronald I. Campbell se nista zadovoljila zgolj s posredovanjem poročil svojih konzulov, marveč sta povzetkom dodala tudi svoja razmišljanja. V zbirki *I Documenti Diplomatici Italiani*, Nona serie, ni dokumentov za čas ob smrti dr. Korošca; objava se je »zataknila«, ko so prišli do italijanskega napada na Grčijo. V arhivu francoskega zunanjega ministristva na Quai d'Orsay v Parizu pa so uspeli uničeni arhiv ministristva delno rekonstruirati s kopijami, ki so jih pošiljali svojim diplomatskim predstavništvom po svetu. Kaj je o Jugoslaviji za tisti čas ostalo ohranjeno in dostopno, bo treba pač še raziskati. Poročila francoskega konzula v Zagrebu bo prav tako vredno poiskati. Urejen in dostopen je sedaj tudi že ali šele arhivski fond nemškega konzulata v Ljubljani, ki je na voljo v političnem arhivu Auswärtiges Amta v Bonnu.

Dokumenti*

Poročilo generalnega konzula v Zagrebu T. C. Rappa poslaniku Velike Britanije v Beogradu 25.5. 1938¹

Konzul Rapp gospodu R. H. Campbellu
(Št. 11)

Zagreb, 25. maja 1938

Spoštovani gospod,

V moji depeši št. 10 z dne 6. t.m. sem imel čast komentirati, da kljub nevarnosti nemškega vdora, ki je neizbežno grozil po *anšlusu*, Slovenija nima trdne fronte niti prave pripravljenosti, da bi nudila odločen odpor. To svoje stališče bi morda natančneje razložil z analizo sedanjega stanja v političnih strankah in razpoloženja v tem delu Jugoslavije.

2. Zgodovina Slovenije kot države in v veliki meri tudi kot politične grupacije se pričena šele z nastankom Jugoslavije. V zgodovini so Slovenci kot rod že večkrat bili na robu asimilacije s strani alpskih Germanov. Slovenska narodna zavest je občutljiva bilka, ki je pozno vzkliła, in celo proti koncu 19. stoletja, v času, ko je postal pangermanizem zmeraj bolj agresiven, sta slovenski politični stranki, klerikalna in antiklerikalna, vodili v glavnem oportunistično politiko in si prizadevali za ekonomske privilegije ter pravice pri izobraževanju. V zgodnjih letih tega stoletja pa sta obe stranki sprejeli bolj demokratično in nacionalistično osnovo za svoje programe in se pričeli oglašati z zahtevo po združitvi vseh Slovencev v združeni Sloveniji pod zaščito habsburškega dvora. Za takšen razvoj v smeri »trializma« so kanček spodbude nedvomno dobili z Dunaja, ki je v Slovencih videl protiutež italijanskemu in madžarskemu pritisku. V tistem času je tudi splošno vrenje med Južnimi Slovani že doseglo Slovenijo, čeprav je klerikalna stranka vse do 1917 ostala nasprotnica ideji o združitvi s pravoslavnimi Srbi v državi Južnih Slovanov. Dve za sedanjí čas zelo pomembni dejstvi, ki izhajata iz predjugoslovanske dobe, sta ravno ta odpor do Srbije iz verskih razlogov in relativna lahkota, s katero bi se Slovenci pustili germanizirati, nasproti močnemu odporu do italijanizacije na drugi strani. Ti težnji sta živi še dandanes.

3. Klerikalna stranka v Sloveniji je tesna zveza duhovnikov in kmetov *inter alia*, ki je nastala iz zelo močnih materialnih interesov. Kmetje, ki tvorijo večino prebivalstva, so zmeraj živeli v precejšnjih ekonomskih težavah. Klerikalna stranka je bila tista, ki se je s tem, ko je ustanovila poljedeljska združenja (zadruga), katerih osnovna naloga je bila odobriti posojila svojim članom po ugodnih obrokih, vzpostavila kot resnični vodja ljudstva, in tako zgradila izredno močno organizacijo, v kateri je bil vsak duhovnik neplačan uslužbenec in lokalni finančni diktator. Če je bil kmet na eni strani materialno podpiran, je na drugi strani izgubil svojo politično neodvisnost in še

* Prevedel Slavko Blagotinšek.

¹ *Public Record Office, London, FO 434/5 Enclosure in No. 83, str. 240-243.*

naprej ostal podrejen ukazom svojih klerikalnih bankirjev. V današnjem času sta kreditni organizaciji klerikalne stranke Zadružna gospodarska banka in zavarovalna ustanova (»Vzajemna zavarovalnica«). Razen duhovnikov in kmetov je klerikalna stranka uspela pridobiti nekaj stremuhov iz vrst buržoazije, ki so bili za svojo vdanost lepo nagrajeni, čeprav je ta sloj v celoti vselej propadal antiklerikalni ali liberalni stranki, ki je pozneje bila poznana tudi kot nacionalna stranka. Ker pa med kmeti in delavci po številu ni imela praktično nobene podpore, liberalna stranka nikoli ni bila prav močna. Mimogrede naj omenim, da antiklerikalna stranka nikakor ni antikatoliška: katolicizem pomeni vsem Slovencem dominantno religijo ne glede na strankarsko pripadnost.

4. Načelno slovensko opredelitev klerikalne stranke in njen odpor do vidovdanske ustave sta liberalni stranki pripomogla do tiste vloge v jugoslovanski politiki, ki nikakor ni v sorazmerju z njeno številčno močjo. Ob podpori jugoslovanskega zanosa zgodnjih let in zaradi njenih uspehov v času, ko je slovenska industrija bila v zamahu, so bili liberalci velikokrat zastopani v jugoslovanskih vladah vse do diktature in vključno z njo. Ko pa je g. Korošec postal minister v vladi g. Stojadinovića, so bili liberalci postavljeni na hladno. Poučno je omeniti glavne smernice Koroščevega političnega programa, ko je bil sam vendar v opoziciji proti diktaturi, ker so dragocen pokazatelj, v kolikšni meri je klerikalna stranka v resnici podpirala centralizirano Jugoslavijo. Predvsem za slovenski jezik je veljalo, da je ogrožen. Razen tega je bila tudi državna uprava deležna hude kritike, saj so jo obtoževali pretirane centralizacije. Raslo je negativno razpoloženje z opozarjanjem na nazadovanje slovenske industrije spričo razvoja konkurenčnih industrijskih panog na Hrvaškem in v Srbiji, v zadnji ob podpori vlade. Grajal je skupne finančne spletke liberalne stranke in Beograda. Kot zadnji argument, ki je v Sloveniji še bolj prepričljiv kot na Hrvaškem, je Srbe obtožil ropa državne blagajne. S takšno platformo je klerikalna stranka v okoliščinah, ko je prizadevanje Slovenca za njegove lastne interese nenehno veliko močnejše od njegovih nekoliko meglenih jugoslovanskih čustev, z lahkoto zavladala na političnem prizorišču. Prav tako pa osvetljuje tudi težavnost in paradoksalnost sedanjega položaja, v katerem se nahaja g. Korošec: v Beogradu je član vlade, ki je v svojih težavah strogo centralistična, v Sloveniji pa mora braniti slovenski partikularizem, lokalno znan kot »individualizem«, in nastopati kot uspešen varuh njegovih materialnih interesov. Liberalci pa, zdaj v opoziciji, so z lahkoto pozabili na svojo vlogo, ki so jo imeli pod dikturo, in se prelevili v zmagovalce nad centralističnim režimom. Vseeno pa je liberalna stranka v vsakem primeru izgubila veliko zaupanja, število njenih privržencev je majhno, svoj vpliv pa še naprej izgublja zaradi drastičnih ukrepov, s katerimi je g. Korošec iz javne uprave odstranil njene pripadnike, da bi napravil prostor svojim kandidatom. Ta postopek je povzročil mnogo bridkosti, čeprav je verjetno pomagal utrditi Koroščev položaj.

5. Prava nevarnost pa g. Korošču ne preti od zunaj, temveč iz vrst njegove lastne stranke. Čeprav je ta stranka navidezno enotna in Korošču še zmeraj lahko da 70-80% glasov, so v njej notranja nasprotja, ki so bila zmeraj značilna za slovensko politiko. Dve vplivni skupini v njej, mladi klerikalci in t. i. »beli« ali delavski krščan-

ski socialisti pritiskajo na g. Korošca, da bi zapustil vlado in šel v opozicijo natanko zato, ker so uvideli protislovja njegovega sedanjega položaja, še posebej pa zato, ker krivijo Stojadinovićevo vlado, da ni uspešno izpeljala konkordata in dala Sloveniji enakopravnega deleža pri finančnih sredstvih. Tudi to je razlog, mogoče celo močnejši od nemške grožnje, zakaj si menda g. Korošec prizadeva za naklonjenost liberalne stranke. Korošču ne bi bilo pogodu, da bi liberalci prevzeli njegovo mesto v Beogradu, kot bi se zagotovo zgodilo, če bi se stvari v slovenski politiki odvijale naravno in bi se njegova stranka umaknila iz vlade.

6. Druga značilnost slovenskega političnega življenja, ki jo moram oneniti, je organiziranost tovarniških in združenih delovnih ljudi v različne skupine, ki se med seboj razločno razlikujejo. Najmočnejši so »beli«, ki sem jih v prejšnjem odstavku omenil kot opozicijo g. Korošču znotraj klerikalne stranke. Naslednji so »rdeči« ali potencialni marksisti, katerih število cenijo na 5–6000. »Modri«, ki jih je okoli 3000, so pripadniki liberalcev. Nazadnje so tukaj še »zeleni«, ki jih je okoli 1200 – 1500. Ti podpirajo g. Korošca in njegovo politiko. Na zadnjih volitvah v delavske zbornice bi »rdeči« kmalu dobili absolutno večino nad vsemi drugimi strankami. Delavstvo kot celota ni prežeto z jugoslovanskim duhom in se ukvarja skoraj izključno z ekonomskimi problemi.

7. Nesrečno dejstvo je, da se je jugoslovanski ideal povsod v Sloveniji popolnoma izgubil, kjer je prav v liberalni stranki bil resnično močan. Dejansko se ne čutijo kot »en narod«, jugoslovansko razpoloženje je povsem izginilo, do naselitve Srbov, Hrvatov, Bosancev ali Židov v Sloveniji pa vlada odkrito sovraštvo. Slovenca v tem trenutku še posebej moti prisotnost številnih bosanskih muslimanov na železnici. O popolnem nesmislu tega ogorčenja priča prisotnost skoraj 300000 Slovencev v drugih delih Jugoslavije, vendar ni videti, da sploh kdo na to pomisli. Slovenska *partikularistična* prizadevanja so v vsakem pogledu spodbujali klerikalci, odprte jugoslovanske politike pa ni mogla voditi nobena stranka v Sloveniji. Sreča za Slovenijo je, da obstaja trdovratno neposlušna Hrvatska, kar Beogradu zmeraj daje povod za pripravljenost plačati ceno za sodelovanje Slovencev v vladi. Pravi vodilni motiv slovenske politične akcije je v tem, da zase izposluje najboljše možne pogoje. Če bi Srbi in Hrvati kdajkoli uspeli zgladiti medsebojna nasprotja, bi se vloga Slovenije v jugoslovanski politiki znatno zmanjšala, ne glede na germanski problem.

8. Slovenska politika je, naravno, odraz značaja naroda. Marljivi, vztrajni in počasnega mišljenja so Slovenci dobri podrejeni uslužbenci, iz njihovih vrst pa izide le malo voditeljev. Nekoliko pohlepni (morebiti zato, ker je bil bolj za obstanek zmeraj trd), so nenehno nezaupljivi in se izrazito zatekajo k laži, pa čeprav brez pravega cilja. Čeprav vdani klerikalizmu, velja pijanstvo kot prvi narodni greh, razvrat pa je takoj za njim na drugem mestu. Od vseh lastnosti pri Slovencih najbolj izstopa okoreli materializem. Potemtakem se ne moremo čuditi, če takšen narod često odprto izraža naklonjenost do nedvomno dobre državne uprave iz avstrijskih dni, Jugoslavijo pojmuje le kot tržišče, kjer lahko plasira svoje industrijske proizvode in prostor, v katerem lahko njihovi sinovi služijo denar, in če imajo občutek, da niti klerikalci niti liberalci niso uspeli od Beograda izsiliti dovolj dobrih pogojev, zaradi česar so obdavčeni v ko-

rist drugih narodov. Omembe vredno je, da je dejstvo, da je v času izvajanja sankcij Slovenija izgubila svoj lesni trg, pripeljalo do splošnega neodobravanja vladne politike vkljub moralnemu ozadju in globoko zakoreninjenemu narodnemu sovraštvu do Italije.

9. V tem poročilu sem skušal prikazati pomanjkanje prave povezanosti v političnem življenju Slovencev in nemoč jugoslovanske ideje v trenutku, ko je vse kazalo na to, da bo dežela izpostavljena zmeraj močnejšemu tihemu nemškemu vdoru. Nezadovoljstvo z g. Korošcem in Beogradom obstoja znotraj same klerikalne stranke, ki še naprej obstaja in bo zelo verjetno tudi še naprej ostala nejmocnejša politična sila, Buržoazija je razcepljena, njena stranka pa v zatonu. Zaveda se pretečih nevarnosti, ne more pa se odreči svojim materialnim interesom, da bi jih premagala. Delavci in kmetje so otopeli in ravnodušni. Kadar med njimi beseda nanese na nemško invazijo, kar pa med njimi ni poredko, je splošno razpoloženje odločno v korist sprejemanju avstrijskega modela. Takšno prepričanje argumentirajo z mislijo: »Kdo pa se lahko upre oboroženi sili Nemčije? Jugoslavija prav gotovo ne.« Zakaj naj bi zaradi njihovega odpora gorele njihove hiše in bila razdejana njihova polja? Razen tega se sprašujejo, ali ni dejstvo, da so zadnji jugoslovanski vojaški manevri bili na reki Kolpi, dokaz, da jugoslovanska vojska smatra Slovenijo za neubranljivo? Tako je lahko nastalo psihološko vzdušje naklonjeno nemškim ambicijam.

T. C. RAPP

Poročilo generalnega konzula v Zagrebu T. C. Rappa poslaniku Velike Britanije v Beogradu 30. 12. 1940¹

Zaupno

Britanski generalni konzulat Zagreb
30. december 1940

Spoštovani gospod minister,

Smrt dr. Antona Korošca 14. t.m. v Beogradu je izbrisala zares pomembno osebnost slovenske politike. Vse tamkajšnje stranke so združeno izkazale čast njegovemu spominu in zaslugam, ki jih ima za Slovenijo in Jugoslavijo. Naj so bili politični boji v slovenski notranji politiki še tako hudi, je bilo presenetljivo malo razhajanj glede samih ciljev slovenske državne politike, ki jo vodijo povsem stvarni nagibi. Slovenec je predan nacionalist. Najsi bo demokrat ali klerikalec, ve, da lahko svoja nacionalna prizadevanja uresniči le v okviru Jugoslavije. Slovenec – demokrat ali klerikalec – se tudi dobro zaveda, da je v zelo ranljivem ekonomskem položaju, in kot tak nikoli ni pripravljen žrtvovati svojih interesov nejasni sentimentalnosti, v kakršni včasih izbruhnjejo Hrvati. Od tod dve težnji v slovenski politiki: avtonomna prizadevanja, ki se hranijo s samoljubjem, pomešana s pripravljenostjo do sodelovanja s centralno vlado.

¹ *Public Record Office London, FO 371/30225, R4301/297/92.*

Včasih je poudarek bolj na eni, včasih na drugi, obe težnji pa sta zmeraj prisotni druga ob drugi, ne glede na to, katera slovenska stranka je zastopana v vladi.

Avtoriteta dr. Korošca je bila uveljavljana skromno in nevsiljivo, še posebej v zadnjih letih. Dr. Korošec se je znal zanesti na lastni osebni ugled, ki je slonel na strahu njegovih sovražnikov in vdanosti njegovih občudovalcev, svojo moč pa je znal izvajati s sorazmerno redkimi osebnimi stiki. V Sloveniji je le redko nastopal v javnosti, njegovi lokalni politični prijatelji pa so bili omejeni na skupinico mogoče petih vodilnih privržencev, med katerimi so bili ban – dr. Natlačen, dr. Kulovec (njegov naslednik) in dr. Krek. Nenehno so ga popačeno prikazovali na različne načine. Hrvati so v njem često videli nasprotnika hrvaške avtonomije, Srbi pa v zadnjih letih sovražnika pravoslavne cerkve in privrženca fašizma. V zadnjih mesecih je bil večkrat osumljen promemških nagnjenj, posebej na račun svoje proti Židom usmerjene zakonodaje. Mišljenje Nemcev o dr. Korošču je jedrnato strnjeno v komentarju, ki naj bi ga pred nekaj tedni dal g. von Heeren: »Poznamo dr. Korošca, v enem žepu nosi protižidovske zakone, v drugem pa papeževe zapovedi.« Tisti pa, ki so ga poznali najbolje, ga opisujejo kot neomajnega protagonista slovenskega nacionalizma, prepričanega in zvestega pristaša Jugoslavije, smrtnega sovražnika Nemčije in v manjši meri manj nevarnega fašizma. Pojasnilo za nezaupanje, ki ga je dr. Korošec tako zelo zbujal, je bolj kot kjerkoli drugje moč najti v njegovem oportunizmu.

V prizadevanjih za svoje politične cilje je dobro poznal vse instrumente političnega življenja in često uspel prelisičiti in taktično prekositi svoje nasprotnike, ob tem pa je pridobil sloves spletkarja in izdajalca. Celó v Sloveniji, kjer je njegova beseda bila zakon, ne moremo trditi, da je kdajkoli postal priljubljen. Njegova nepriljubljenost v širokih krogih na Hrvaškem in v Srbiji pa je bila verjetno krivična. Najbolj so ga cenili tisti, ki so ga najbolje poznali.

Na Hrvaškem so vse od njegove smrti poudarjali tiste elemente njegovega programa, ki so podobni hrvaškemu: dr. Maček, ki je še pred borima dvema letoma dr. Korošca ožigošal s pridevkom 'pokvareni kranjski pop' (malopridni kranjski duhovnik), se je na njegovem pogrebu izrazil z besedami precejšnje politične veljave, in videti je bilo, da so jih Slovenci hvaležno sprejeli. Dr. Korošec, je dejal dr. Maček, je živel zato, da bi dočakal svobodo slovenskega naroda, vendar je z vizijo širokega državnika uspel spoznati, da majhni narodi ne morejo živeti sami. Zaradi tega je ravnal povsem naravno: sodeloval je pri ustanovitvi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Nobeno rojstvo, kot je dejal dr. Maček, ni lahko, zato se je tudi politika dr. Korošca srečevala s težavami. Danes pa lahko vidimo, da sta njegovo politično dejavnost usmerjali dve ideji: ideja o slovenskem narodnem obstoju in ideja o moči skupne domovine, Kraljevine Jugoslavije. Zdaj lahko povemo, je zaključil dr. Maček, da je dr. Korošec imel velike zasluge pri dosegu razumevanja med Srbi in Hrvati, in da gre njemu glavna zasluga, da Srbi, Hrvati in Slovenci, združeni v trden zid, kljubujejo svetu.

Smrt dr. Korošca pušča veliko vrzel v slovenskem in jugoslovanskem političnem življenju. V Sloveniji, ki sem jo obiskal pred tednom dni, vlada vzdušje, da se je zaključila neka doba, in da bo prihodnost prinesla na površje v slovenski politiki nove sile. V bližnji prihodnosti ni videti, da bi se lahko zgodilo kaj razburljivega, ker se vsi

Slovenci zavedajo, da mora biti geslo sedanjosti utrditev Jugoslavije in opuščanje vsakršnih dejavnosti, ki bi lahko škodile nacionalni enotnosti. Tudi to je razlog, zaradi katerega je treba pozdraviti imenovanje dr. Kulovca kot naslednika dr. Korošca. Kot kaže, so za to funkcijo bili trije možni kandidati: dr. Kulovec, dr. Krek in ban dr. Natlačen. Zahteve dr. Kreka so močno podpirali določeni vplivi iz Beograda (in preuranjena objava njegovega imenovanja v časopisu 'Vreme', na račun njegovih fašističnih teženj. Sam osebno ni maral, da bi ga gledali kot kandidata, zavedajoč se, da mora biti naslednik dr. Korošca v okoliščinah slovenske politike po možnosti duhovnik, in da sam nikakor nima zadostnega osebnega vpliva v Sloveniji oz. v Beogradu. Dr. Natlačen je tudi popolnoma spontano privolil v imenovanje dr. Kulovca, saj se je zavedal, da ima sam sorazmerno majhen politični vpliv.

O dr. Kulovcu slišim le dobra poročila. Sam sem ga videl na dveh nedavnih obiskih v Ljubljani (o zadnjem pogovoru z njim sem poročal v svojem pismu z dne 29. novembra), in reči moram, da me je presenetil s svojo iskrenostjo in premišljenostjo. Čutiti je enotnost mnenj, da je dr. Kulovec človek brezhibnega značaja, ki mu lahko verjamemo na besedo, brez oportunitizma, ki je bil značilen za njegovega predhodnika. Dr. Kulovec ni osebnost v smislu dr. Korošca, ima pa največji vpliv v Ljubljani in njeni okolici, čeprav je drugod po Sloveniji manj poznan. Slovenci obžalujejo, da si bo moral naklonjenost Beograda šele pridobiti, saj jim tamkajšnji osebni vpliv njihovega vodilnega predstavnika veliko pomeni.

Kar se tiče političnega prepričanja dr. Kulovca, so zanj značilne močnejše demokratične težnje kot pri dr. Korošču. Od njega pričakujejo, da si bo izbral sodelavce iz širšega kroga in sodeloval z nekaterimi izmed tistih, ki so bili doslej porinjeni v ozadje. Mlajši člani klerikalne stranke upajo, da bo s tem utrta pot za bolj liberalna pojmovanja, za katera so želeli, da bi bila uradno priznana, še posebej, kar zadeva omejitve neposrednega sodelovanja duhovnikov v političnem življenju. Kot je jasno videti, bo dr. Kulovec kot sredstva izvajanja svoje moči uporabljal sodelovanje in prepričevanje; kot kaže lahko izključimo nasilnejše metode, vkljub občudovanju, ki mi ga je ob neki priložnosti izrazil do dr. Stojadinovića, kot edinega močnega človeka v Srbiji.

Dr. Kulovec je doslej poudarjal avtonomni vidik slovenske politike deloma zaradi prepričanja, deloma pa tudi zato, ker je bil v službi slovenskega strankarskega stroja, v katerem je bilo tako potrebno ravnati zaradi političnih ciljev. Veliko ljudi mi je izrazilo zaskrbljenost, da bi dr. Kulovec poskušal uresničevati slovensko avtonomijo v napačnem trenutku, vendar se moram ob tem spomniti njegove izjave (o kateri sem poročal v pismu, na katerega se sklicujem zgoraj), da je bilo vprašanje slovenske avtonomne ustave odloženo za nedoločen čas zaradi sedanje mednarodne situacije, čeprav bi bilo iz strankarskih razlogov včasih potrebno postaviti to vprašanje kot aktualno. Nazadnje naj omenim, da je videti, da bo dr. Kulovec tesno sodeloval s Hrvati, ki mu zaupajo bolj, kot so kdajkoli njegovemu predhodniku. Za dokaz, da je res tako, moramo nič dlje v zgodovino kot do volitev leta 1935, ko je dr. Kulovec izrazil željo, da bi se slovenska klerikalna stranka združila s Hrvati, pa je prevladala volja dr. Korošca. Privrženci dr. Korošca trdijo, da je šlo preprosto za vprašanje, kako bi najbolje dosegli sporazum s Hrvati, in da je to bil cilj tako dr. Kulovca kot dr. Korošca. Ta raz-

laga pa se Hrvatom nikoli ni zdela prepričljiva. Kasneje, za časa Stojadinovičevega režima, je bil dr. Kulovec zmeraj v tesnem stiku z dr. Mačkom in drugimi hrvaškimi voditelji. Kot kaže v tem trenutku, bo še naprej iskal poti, kako sodelovanje s Hrvati nadaljevati. Prilagam prevod članka, ki je nedavno izšel v zagrebškem časopisu 'Obzor', ki podaja korektno oceno hrvaškega pogleda na dr. Kulovca.

Vaš vdani,
(podpisani) T. C. RAPP

Poročilo poslanika Velike Britanije v Beogradu R. I. Campbella državnemu sekretarju za zunanje zadeve Velike Britanije 12.1. 1941¹

G. Campbell g. Edenu - (prejeto 23. aprila 1941)

BALKANSKE DRŽAVE
ZAUPNO

23. april 1941

Spoštovani gospod,
v čast mi je sporočiti vam, da je v Beogradu dne 14. decembra nenadoma preminul dr. Anton Korošec, vodja Slovenske klerikalne stranke.

2. Dr. Korošec je bil ena vodilnih osebnosti v jugoslovanski politični zgodovini, v letu 1928 tudi predsednik vlade. Izčrpno poročilo o njegovem življenju najdemo v zvezku »Vodilne osebnosti Beograda«, 1939, št. 40, ki priča, da sega njegova politična aktivnost v vlogi predstavnika slovenske klerikalne stranke nazaj na začetek stoletja, ko je bila Slovenija pod avstrijsko vladavino.

3. Temu pismu prilagam kopijo zanimivega pisma konzula Njegovega Veličanstva v Zagrebu, v katerem g. Rapp razpravlja o značaju in kvalitetah dr. Korošca in posledicah, ki jih lahko ima njegova smrt za jugoslovansko politiko. V celoti smatram, da je g. Rapp podal zelo jasen opis položaja, čeprav mislim, da je v svoji oceni dr. Korošca nekoliko velikodušen. Dr. Korošec je vsekakor bil človek velikega kova in sposobnosti. Celo več, bil je velik slovenski domoljub in v celoti dober Jugoslovan v svojem prepričanju, da lahko Slovenija najbolje uresničuje svoje interese le v močni in združeni Jugoslaviji. Dr. Korošec pa je bil obseden s strastjo do spletkarjenja, kar je nedvomno imelo škodljive posledice za razvoj jugoslovanske politike. O njem so resnično trdili, da je pripomogel k zrušitvi skoraj vsake vlade, ki ji je pripadal. Zelo neprijeten je bil med Srbi, ki so v njem videli agenta Vatikana.

4. Dr. Korošec je prav tako gojil močne predsodke do Židov in prostozidarjev, in bil v veliki meri odgovoren za ukrepe, usmerjene proti obema skupinama, o katerih sem poročal v svojem telegramu št. 750 z dne 11. oktobra 1940. Ti ukrepi so bili sestavina politike zbliževanja z Nemčijo in Italijo, za katero se je dr. Korošec zavzemal,

¹ Public Record Office, FO 371/30225, R4301/297/92.

odkar je bil julija 1940 imenovan za ministra za prosveto v sedanji vladi. Zaradi zastopanja takšne politike so ga imeli za splošno pronemško usmerjenega, čeprav dvomim, da je takšna obtožba upravičena. Pred tem je slovel po svoji protinemški usmeritvi, in v manjši meri kot antifašist, in bolj verjetno je, da je v zadnjih mesecih podpiral tesnejše odnose z Nemčijo v veri, da je takšna politika v interesu Jugoslavije. Vsekakor ni ugotovljeno, v kolikšni meri je bil njegov namen strogo izvajati zakonodajo usmerjeno proti Židom in prostozidarjem, ali pa je morda s takšno zakonodajo hotel le pomiriti duhove v Beogradu. Ukrepi se vsekakor niso izvajali z vso strogostjo, to pa morebiti zaradi blažilnega posredovanja drugih članov vlade ali samega princa regenta.

5. Pričakovati je, da bo odstranitev dr. Korošca s političnega prizorišča v določeni meri povratno delovala na notranjo politično situacijo v Jugoslaviji. Dr. Kulovca, ki je bil imenovan za njegovega naslednika kot vodja slovenske klerikalne stranke, so sprva zunaj Slovenije slabo poznali, čeprav je videti, da gre za človeka z velikimi kvalitetaми. Četudi je slovel kot strasten avtonomist, bomo lahko videli, da je nedavno dal g. Rappu zagotovilo, da je bilo vprašanje avtonomne slovenske ustave odloženo za nedoločen čas. Dejstvo, da je v svojem programskem govoru, omenjenemu v članku v Obzoru z dne 19. decembra (priloga pisma g. Rappa) poudarjal svoj namen zagotoviti Sloveniji avtonomijo, je gotovo posledica potreb politike stranke. V tem oziru torej mogoče ne bo nobenih sprememb. Na drugi strani pa g. Rapp navaja, da bo morebiti pod vodstvom dr. Kulovca prišlo do tesnejšega sodelovanja med Slovenci in Hrvati, medtem ko so v zadnjih letih, še posebno v času vladavine dr. Stojadinovića Slovenci težili k sodelovanju s Srbi proti Hrvatom. Pričakujem, da bo v večnem trikotniku jugoslovanske notranje politike tesno sodelovanje med Slovenci in Hrvati obema narodoma pripomoglo k povečanju njune pogajalske moči s Srbi, še posebej, če bodo Srbi še naprej ostali politično razcepljeni, kot so sedaj.

R. I. CAMPBELL

Poročilo generalnega konzula Nemčije v Zagrebu zunanjemu ministrstvu v Berlinu in poslaništvu v Beogradu 24. 12. 1940¹

Nemški generalni konzulat
Zagreb, 24. decembra 1940
Strossmayerjev trg 4
Pol 3 – 1295/40
Vsebina: Hrvaško – slovenski odnosi

Po smrti vodje Slovencev dr. Korošca v hrvaških političnih krogih živahno razpravljajo o vprašanju nadaljnjega oblikovanja hrvaško – slovenskih odnosov. Zaradi

¹ *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn, Pol IV Bd. 64.*

popolnoma različnega odnosa do Beograda je bilo to razmerje do politike sporazuma v avgustu preteklega leta pretežno zelo napeto. Hrvaška stran je Slovincem očitala, da so si vzlic svojemu načelnemu avtonomizmu znali s podporo Beogradu pridobiti znatne prednosti na račun Hrvatov. Poskusi poslovenjenja v obmejni občini Štrigova, ki je prej pripadala Hrvaški, kot tudi oviranje dejavnosti po zgledu »Gospodarske sloge« ustanovljene zveze »Slovenska kmečka in delavska sloga« so bili vedno znova in vse doslej povod za nesporazume med Hrvati in Slovenci.

Vendar pa je bilo tudi doslej na obeh straneh prisotno prizadevanje, da bi izboljšali odnose in vzpostavili sodelovanje, kar je bilo mogoče sklepati tudi iz zadnjega obiska dr. Korošca, letos jeseni v Zagrebu. Ob njegovi smrti je zdaj, pravijo na Hrvaškem, prišla ta težnja jasno in poudarjeno do izraza. V nagrobnem govoru dr. Mačka vsebovano oceno – sicer povsem spornih – zaslug umrlega za sklenitev sporazuma, je očitno mogoče razlagati v tem smislu. Nadalje kaže na enake težnje poudarjanje avtonomistične linije politike dr. Korošca v nekrologih hrvaškega tiska. Uradni strankarski »Hrvatski dnevnik« pri tem poudarja, da Slovenci ne bi mogli biti zainteresirani za podpiranje centralizma in da močnejše povezovanje Slovencev in Hrvatov tudi ustreza željam velike večine slovenskega naroda.

Od dr. Kulovca kot Koroščevega naslednika pričakujejo Hrvati močnejši obrat Slovencev v avtonomistično fronto. Njegova izjava o odnosih do Hrvatov kot tudi uvodnik ljubljanskega »Slovenca« o sedaj omogočenem »bratskem sporazumevanju med Slovenci in Hrvati« sta tukaj naletela na dober sprejem. Za Hrvate je slovenska podpora glede preureditve cele države na federativni osnovi, h kateri stremijo, brez dvoma velikega pomena. Vzlic prisotnim napetostim in zadržkom na slovenski strani, ki jih je verjetno mogoče pričakovati še naprej, je torej treba računati z načrtnim nadaljevanjem hrvaških prizadevanj za izboljšanje obojestranskih odnosov.

Nemško poslaništvo v Beogradu in nemški konzulat v Ljubljani prejmeta prepis.

Freundt (l.r.)

Poročilo poslanika Nemčije v Beogradu zunanjemu ministrstvu v Berlinu
20. 12. 1940¹

Nemško poslaništvo
Beograd, 20. decembra 1940
Pol. 3 Nr. 7.

Vsebina: Politično nasledstvo dr. Korošca.

S smrtjo predsednika senata in ministra za prosveto dr. Korošca, ki je skozi četrto stoletja veljal kot skoraj nesporni vodja klerikalne oz. krščansko – socialne večine slovenskega naroda, je odšel politični eksponent slovenskega klerikalizma.

¹ *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn, Pol IV Bd. 64.*

Slovensko ljudsko stranko, na vrhu katere je bil dr. Korošec, je treba tudi danes smatrati za nosilko politične volje slovenskega naroda. Njena formalna spojitev z vladno stranko, Jugoslovensko radikalno zajednico, v kateri so se še v času dr. Stojadinovića znašli skupaj srbski radikalci, bosanski muslimani in slovenski klerikalci, pomeni le rahlo zvezo znotraj katere posebno bosanski muslimani in slovenski klerikalci tako kot prej še vedno žive svoje lastno življenje. Slovenska ljudska stranka je svetovno nazorsko sorodna nekdanji avstrijski krščansko - socialni stranki. Glede na državnopravni položaj Slovenije zastopa avtonomistično stališče. Svoje avtonomistične zahteve je slovenska ljudska stranka bolj ali manj močno poudarjala glede na politično konjunkturo. Pod vodstvom dr. Korošca, ki je bil odločilno udeležen pri ustanovitvi enotne države Srbov, Hrvatov in Slovencev, je stranka od te zahteve odstopala v korist ideje o enotni državi, posebno tedaj, kadar je bila na oblasti. Sam Korošec je uporabljal avtonomistične zahteve pretežno kot opozicijsko parolo, ki si jo je z vstopom v vlado pustil ustrezno drago odkupiti. Gledano na ta način je bil Korošec bolj eksponent tiste politične smeri v stranki, ki je premeščala težišče politike v Beograd, pri čemer pa je njegovi politični avtoriteti vendarle uspelo obdržati na vajetih avtonomistično krilo svoje stranke. V stranki je bilo vedno prisotno ekstremno avtonomistično krilo, predvsem pri večini klera, ki je bil že zaradi svojega katoliško - klerikalne naravnosti »sovražen Beogradu«, torej anticentralistično usmerjen.

Spričo teh razmer je vprašanje političnega nasledstva dr. Korošca tudi za Beograd predstavljalo znaten politični interes. V beograjskih vladnih krogih so zato takoj pozikovali potisniti v ospredje moža, ki je v zadnjih letih kot dr. Korošček sodelavec sedel v vladi, kjer si je nabral dosti izkušenj, ministra brez listnice dr. Kreka. Ljubljansko vodstvo stranke pa ni izbralo dr. Kreka, temveč generalnega sekretarja stranke in senatorja dr. Franca Kulovca. Kulovec je tako postal v določeni meri antipod dr. Kreka, ker je bil slednji zaradi agitacije, ki so jo za njegovo kandidaturo opravljali iz Beograda, ožigosan kot eksponent »beograjske smeri«.

Novi vodja slovenske ljudske stranke dr. Franc Kulovec se je rodil leta 1884 na Dolenjskem in je po končanem šolanju na gimnaziji v Kočevju in Ljubljani absolviral študij teologije na Dunaju. Torej je prav tako kot Korošec duhovnik, vendar se ni nikoli posvetil dejanskemu duhovniškemu poklicu, temveč je deloval spočetka kot katehet na škofovski gimnaziji pri Ljubljani in pozneje skoraj izključno v politiki. Poleg te dejavnosti je bil večkrat poslanec in dvakrat (1924 in 1927) minister za poljedelstvo; za ta resor ima zaradi svoje dolgoletne združne dejavnosti posebne pogoje. Dr. Kulovec je tip preprostega, skoraj asketskega delovnega, premočrnega in pri tem skoraj brezkompromisnega slovenskega duhovnika, ko kot politik neomajno stoji na osnovi svojega krščanskega svetovnega nazora na eni in slovenske samostojnosti na drugi strani. Lahko ga označimo kot najmočnejšega eksponenta avtonomistične smeri Slovenske ljudske stranke. Kot takšen je bil večkrat v določenem taktičnem nasprotju z dr. Koroščem.

Kulovec je vedno vzdrževal tesne odnose s hrvaškim voditeljem dr. Mačkom, tudi v časih, ko je bil dr. Maček v opoziciji, Slovenska ljudska stranka pa v vladi, pri čemer sta Mačkova hrvaška kmečka stranka in sam Maček dr. Korošca manj cenila. Izbira dr.

Kulovca za političnega naslednika dr. Korošca bi s tem utegnila povzročiti, da se bo avtonomistična smer Slovenske ljudske stranke močneje izrazila in da bo temu sledilo ožje sodelovanje med Slovenci in Hrvati.

V. Heeren (l.r.)

Poročilo poslanika Združenih držav Amerike A. B. Lanea državnemu sekretarju
2. 1. 1941¹

Poslaništvo Združenih držav Amerike

Beograd, 2. januarja 1941

Št. 1086

Zadeva: Razvoj na Hrvaškem in v Sloveniji

...²

Poročila iz Zagreba govore, da se bo dr. Fran Kulovec, novo imenovani naslednik dr. Korošca kot vodja slovenske klerikalne stranke verjetno bolj nagibal k Zagrebu kot pa k Beogradu. Temu v prid govori potovanje dr. Kulovca v Zagreb dva dni pred Božičem, kjer se je dolgo zadržal na obisku pri dr. Krnjeviću iz Hrvaške kmečke stranke. Govori se tudi, da je imel tukaj v Beogradu daljšo konferenco z dr. Mačkom.

Zanimiv je razvoj dogodkov v zvezi z naslednikom dr. Korošca. Čeprav so dr. Kulovca izbrali kot voditelja stranke, je strankin predstavnik v vladi postal dr. Miha Krek, ki je bil imenovan za vršilca dolžnosti ministra za prosveto neposredno po pogrebu dr. Korošca. Čeprav sem slišal trditve, da dr. Krek ni človek velikih sposobnosti, je prav on veljal za najbližjega osebnega privrženca dr. Korošca. Na prizorišču pa je bil še tretji kandidat, dr. Natlačen. Presenetljivo za voditelja stranke niso izvolili njega, čeprav je po splošnem prepričanju veljal za sposobnejšega od preostalih dveh kandidatov.

Veliko pomembnejše od političnih ambicij teh treh rivalskih tekmecev so posledice smrti dr. Korošca v sami vladi. Kot sem že bil poročal, je bil dr. Korošec najvplivnejši mož v vladi, prijatelj in zaupni svetovalec kneza namestnika. Bil je najkonzervativnejši član vlade, v nekaterih ozirih celo reakcionaren, antisemit, nasprotnik prostozidarjev in sovražnik komunizma. Po splošnem prepričanju je imel velik vpliv na politiko pomiritve s silami osi, vsaj glede zadev, ki niso prizadevale vitalnih interesov dežele. Kljub njegovim napakam in prizadevanjem za rojstno Slovenijo nasproti t.im. srbski prevladi iz Beograda pa je zanimivo, da mi je celo tako zagrizen Srb, kot je to sam dr. Smiljanić, pomočnik ministra za zunanje zadeve, govoril o patriotskem prispevku dr. Korošca za ohranitev enotnosti države v kritičnih trenutkih, ko se je zdelo, da ji grozi razpad. Dr. Smiljanić je očitno ocenil smrt dr. Korošca kot izgubo za narod. Če tudi bi knez Pavle hotel njegovo mesto v vladi zapolniti z drugim močnim človekom,

¹ *The National Archives and Records Administration, Washington D. C., mikrokopija 1203, trak 16.*

² *Izpuščamo prvi del poročila, ki govori o aktualnih razmerah na Hrvaškem.*

se v tem trenutku zdi, da ni nikogar na voljo. Rezultat tega je, da bo knez Pavle poslej po vsej verjetnosti še bolj gospodar v svoji lastni hiši. Ob odhodu tako pomembne osebnosti je skoraj neizogibno moralo priti do določenih sprememb. Zato me ni presenetilo, ko mi je knez Pavle dne 31. decembra povedal, da namerava v nekaj dneh reorganizirati vlado, čeprav ni govoril o tem, kolikšne in kako pomembne bodo te spremembe.

S spoštovanjem
Arthur Bliss Lane (l.r.)